

ПЕРЕДМОВА

Займаючися від довгих літ студіями над розвитком національного і партійного життя в Галичині, а спеціально над історією "бурливих літ" 1846 — 1848, я мимохіть звертав увагу на деякі постаті та епізоди, що хоч і не стояли на першому плані історичної сцени і для фахового історика тих часів мусять губитися в масі або дають лише якусь одну рисочку для характеристики ширшого історичного тла, та проте приковують до себе увагу белетриста своїм чисто людським змістом, своїм драматизмом. Такі епізоди самі напрошуються під перо повістяра та новеліста, і я не міг опертися тій спокусі. Правда, з намічених мною епізодів я опублікував досі лише два: "Герой поневолі", первісно написане по-польськи як один розділ повісті "Lelum i Połelum" і надруковане також по-польськи в скороченні у видаванні д. Катнером календарі "Lwowianka", та ширшу повістку "Гриць і панич", друковану в "Літературно-науковій віснику" 1899 р. Надто були в мене від давніх літ порозпочинані ще деякі оповідання з цього циклу, головне оповідання "Різуни", яке я, однак, викінчив аж цього року.

В отьому виданні я міркував ізразу подати всі оповідання "З бурливих літ" в одному томі, але, побачивши, що задля об'єму матеріалу це неможливе, ділю їх на два томики; призначене первісно для цього томика оповідання "Герой поневолі" буде поміщене в другому томику. А тепер іще кілька слів про джерела тих двох повісток, що поміщені в отьому томику.

Певна річ, історична повість — не історія, а повістяр, навіть коли він користується історичними документами і малює факти згідно з ними, не повинен таїти перед собою і перед публікою, що він ані на хвилю не перестає бути белетристом, "трувером", тобто винахідником, по щасливому вислову середньовікових французів. Історичні документи, навіть хоч як пильно й щедро б він використовував їх, дають йому поодинокі риси до характеристики часу, бліді контури людей і подій. Те, що творить суть артистичного твору — індивідуальне життя, рух і тепло,

— мусить автор надати їм сам. Певна річ, і історик має потроху аналогічне завдання, але лиш аналогічне: він мусить із документів відгадати і відтворити перед читачем дух і характер часу, мусить віднайти поза тисячами дрібниць основну течію, поза відірваними явищами — великий закон розвою, поза індивідуальними рисами — типове. Белетрист, навпаки, ловить на льоту самі явища, у вихрі історичних подій він хапається за індивідуальність, виторочуючи її, мов червону нитку з різнобарвної тканини, і тільки на тій індивідуальності, мимохіть, немов рикошетом, показує великі історичні події, дає нам глядіти на них ніби через невеличке віконце. Його ціль тут, як і всюди інде, — малювання людської душі в її поривах, пристрастях, змаганнях, тріумфах і упадках; чим живіше він на данім історичнім тлі змалює своїх героїв власне як людей, а не як манекени в історичних костюмах, тим кращий і тривкіший буде його твір.

Усе те я говорю, розуміється, не *pro domo mea**. Наскільки мені вдалося в отсих повістках змалювати живих людей і разом із тим віддати також колорит і настрої даних історичних хвиль, не мені про се судити. Мої міркування нехай будуть свідоцтвом того, як я розумів своє завдання, а не осудом, як я виконав його. Для такого осуду я подав тут деякі матеріали.

Оповідання "Різуни" основане в першій лінії на оповіданні мого пок[ійного] батька, який не раз, хоч і загально, згадував про переполох, зроблений на Кальварії приходом великої громади мазурських різунів восени 1846 р. Отим-то перший нарис сього оповідання у віршованім обробленні входив у склад поеми "Панські жарти", основаної також на батькових оповіданнях. Та пізніше, перероблюючи сю поему для друку, я викинув сей і деякі зайві епізоди і пробував обробити звістку про прихід різунів на Кальварію в окремій поемці. Та й сей план я закинув, надивавши 1884 р. в архіві д. Вол. Федоровича в Вікні лист одного сучасника, де подано ось яку звістку про сей, історикам того часу, скільки відаю, незвісний, факт. Лист написаний з Бірчі 18 жовтня, три дні по факті, і ось що говорить про нього: "15 tego miesiąca był odpust na Kalwaryi, gdzie się znajdowało z 80 000 ludzi, a trzecia część z tego przez

Birczę się wlekła. Możesz sobie przedstawić, jaki to był przyjemny widok przypatrywać się tym zbójcom, którzy szli na Kalwaryę pozbyć się grzechów zabójstwa, których się dopuścili, aby mogli na nowo zabijać i mordować. Na Kalwaryi byłoby niezawodnie przyszło do jakiego zaburzenia, ale były cztery kompanie wojska w bliskości i cztery armaty. Jednakże jednej nocy, jak się zdaje, złodzieje musieli narobić trwogi i wszyscy gdzie kto mógł uciekał, bo jak gruchnęło, że rano już mnóstwo wyrznęli, to możesz sobie wystawić, co się tam działo: komisarze i księża uniccy z klasztoru aż patynki pogubili, a panny lwowskie w koszulach po lasach się błąkały. Wojsko potem chwaliło się, że jakby nie my, to by tu wszystkich wyrznęli Polacy, — a to żeby jeszcze większą nienawiść między ludem rozniecić"*.

Автор сього листа підписаний "Adam" — прізвища я не міг довідатися; очевидно, се той сам Адам, який у нарисі Йосифа Якубовича "Światło i cienie" оповідає про свою "Obronę dworu i miasteczka Birczy w ziemi sanockiej r. 1846" (див. Album Lwowskie, wydane przez Henryka Nowakowskiego, Lwów, 1862, стор. 201 — 203). Значить, сей п. Адам потроху історична фігура, хоча теперішні польські історики того часу, як Осташевський-Баранський та Шнір— Пепловський сей епізод поминають мовчанкою.

Далеко виднішою був один із героїв другого оповідання, поміщеного в отсій книжці, Никодим Пшестшельський. Історики польської конспірації 1846 р. подають, що він разом із своїм братом Вінкентієм був організатором революційного руху в Турецьким повіті. Вони оба, як твердить Шнір-Пепловський (Z przeszłości Galicyi 1772 — 1862, tom II, Lwów, 1894, стор. 172 — 173), разом з Альбертом Стшелецьким удержували тісні зносини з повстанцями в Сяноцьким, але ревізія, dokonana д[ня] 22 лютого через комісію, прислану з Самбора разом із сильною, військовою асистенцією, перешкодила виконанню їх намірів. Трохи більше деталей подає Осташевський-Баранський (Krwawy rok, opowiadanie historyczne, Złoczów, стор. 166 — 167), хоча наплів дурниць, роблячи організаторами Турецького повіту Льва Мазуркевича, емігранта, та Юліана Госляра, що в сам день різні тільки що прибув із Угорщини до Гачова і там був арештований мазурами (por. Schnür-Peplowski, Z dziejów

Galicyi, t. II, стор. 164). Осташевський-Баранський подає, невідомо на якій підставі (бо похвальним польським звичаєм оба ті пани не цитують своїх джерел), що Никодим і Вінкентій Пшестшельські були державцями Турки, що обік них агітував ще третій Пшестшельський — Альберт, властитель дібр Комарники (Шнір-Пепловський, як ми бачили, знає про Альберта Стшелецького, а не Пшестшельського), і пише, що відділ у Турці був "wscale liczny"*, але в передодень вибуху хтось зрадив конспіраторів. Довідавшись, що староста Гіцгерн уже перед тим вислав сильний відділ війська до Турки (значить, план мусив бути вже перед тим зраджений!), мусили занехати свій намір. І справді, прибув сильний відділ війська під проводом протоколіста Костгайма, який протягом чотирьох днів переводив ревізії. Рівночасно коштом заряду дібр камеральних утворено численні й сильні відділи урльопників під проводом головно стражників фінансових.

Цікаво, що оба польські історики промовчали те, що діялося далі, і при тім промовчали одне дуже інтересне свідоцтво, бо власну заяву Никодима Пшестшельського. Вона була надрукована в 1848 р. в ч[ислі] 8 польської газети "Rada narodowa", виданім д[ня] 29 цвітня. Подаю сей документ, що був головною основою мого оповідання, в дослівному тексті.

"Ja, Nikodem Przestrzelski, więzień stanu, w r. 1846 w miesiącu lutym przed tajną policją i strażą finansową uchodząc, d. 25 lutego w wieczór przybyłem do wsi Stuposiany cyrkułu Sianockiego, mej niegdyś dziedzicznej, z prośbą, by mię jej gromada przed ścigającą mię siłą ukryła. W tym celu powierzyłem się najprzód kmielowi Hryc Dziuryk, który z radością mię powitawszy, wszelką pomoc obiecał i słowa swego uroczyście dotrzymał; albowiem najprzód zawiadomił o mym pobycie swych sąsiadów: Fedia Turków, Andreja Mycak wójta, Jurka Majnus, a w końcu całą gromadę, przechował mię częścią w swej chałupie, częścią w lesie, cztery przeszło tygodnie. Gromady tej kmiemie kolejną karmili mię, dzieląc się ostatnim kawałkiem chleba ze mną, i kolejną dodawali mi codzień innego towarzysza mego ukrycia dla obrony i pociechy mojej, nadto przesyłali mi przez tychże wysłanników wiadomości o usiłowaniach i krokach przez władzę do mego wyśledzenia poczynionych, a w

szczegółności donieśli mi, że Czackowski rządca dóbr kameralnych Łowna w miasteczku Lutowiskach podczas targów i jarmarków głosił i obiecywał 200 zł. m. k. nagrody za wyśledzenie moje, i zarazem przysłali mi zapewnienie, że żadne obietnice nie zdołają nakłonić ich do wydania mię; że mię przeciw każdemu z narażeniem siebie bronić będą. Dotrzymali wiernie tego przyrzeczenia; bo gdy powzięto poszlakę, że się ukrywam w lasach gór Sianockich i wysłano komisarza cyrkulowego i finansowego z oddziałem wojska, aby za pomocą gromad kikunastu wsie okoliczne i lasy wspomniane przejść, przeszlakować, przerewidować, gdy kolej rewizya przyszła na wieś wspomnianą Stuposiany, dwór i mieszkanie p. Leszczyńskiej przetrząsąc zaczęto, natenczas wójcik Hnat Majnus pilnujący oraczów w polu, tę rewizyę ujrzawszy, oderwał od pługą kmiecia Fedia Turków, wysłał do mnie do lasu z poleceniem, aby o zbliżeniu się rewizyi mię szukającej zawiadomił i w głąb lasów w parowy ukrył; zaś oraczom w polu będącym i świadkom jego polecenia najściślejsze milczenie polecił. Komisya przetrząsawszy dwór i wieś całą, a nie znalazłszy mię, uwięziła Hryca Dziuryka, snąc przez nieznanego denuncyanta jej wskazanego, w celu zmuszenia go do wydania mię 52 kijów publicznie przed karczmą wobec gromad przez kaprała wyliczyć mu kazała; lecz komisya skutku nie osiągnęła, bo Hryc Dziuryk z nadludzkim męstwem kije wytrzymał, a mię nie zdradził — potem go uwięziono i użyto podstępu, strasząc żonę jego, że nazajutrz męża jej powieszą, jeżeli miejsca mego ukrycia nie wyda — i udało się komisyi tym postrachem wymóc od słabej kobiety wyznanie, że mię w lesie ukryto. Po tem wyznaniu las z wojskiem i gromadami rewidując na nowo, dnia 27 marca 1846 złapano mię, a Hryca Dziuryka z arestu wypuszczono — który o tem wszystkim co zaszło uwiadomiony żonę swą za zdradzenie miejsca mego ukrycia surowo ukarał. Fedio Turków, niegdyś przed laty ode mnie za występki ukarany, po mem złapaniu powierzone mu we cztery oczy 200 zł. m. k. do schowania odniósł mi i oddał, przyłączając podziękowanie i uznanie, że kara przed laty na nim wykonana zrobiła go ze zbrodniarza uczciwym człowiekiem i z biedaka najzamożniejszym gospodarzem tej wioski. Przeto mam sobie za obowiązek dać świadectwo prawdzie i dopełnione go przez powyższych obowiązku braterstwa, zarazem podziękować tej gromadzie, a w szczególności Hrycowi Dziuryk za ten prawdziwie braterski czyn pomocy i poświęcenia się za brata,

zanim opatrność postawi mię w możności dopełnienia całkowitego obowiązku wdzięczności"*.

В се положення Никодим Пшестшельський не прийшов. Остатня згадка про нього — се урядовий виказ застрілених у часі бомбардування Львова і боротьба на барикадах д[ня] 1 падолиста 1848 р. (див. рукопис бібліотеки Оссолінських, ч. 1780, передруковано в Пепловського — *Z dziejów Galicyi*, II, стор. 139); назва Никодима Пшестшельського стоїть там на 25-тім місці.

Мені лишається згадати ще про інші історичні особи, згадані в тім оповіданні. Генерал Йосиф Бем, один із видних учасників польського повстання 1831 р., прибув до Львова д[ня] 21 серпня 1848 р. з тою метою, щоб обняти провід у задуманому вже тоді повстанні. Шнір-Пепловський оповідає, що зараз по своїм приїзді до Львова Бем "удався до Вибрановського (коменданта гвардії народової) і заявив йому одверто, що коли рада адміністраційна гвардії зреорганізується так, що в її склад ввійдуть особи, вказані спільно Бемом і Вибрановським, і коли та рада замість Ради народової обійме моральний провід краю в свої руки, тоді гвардія одержить сто тисяч штук французьких карабінів і 200 тисяч франків готівкою. Вибрановський звернув увагу генерала на те, що такий значний набуток оружжя і грошей був би, щоправда, для гвардії дуже пожаданий, але сповнення условин, від яких він залежав, являлося поважною небезпекою супроти "*wichrzeń świętojurskiej partyi*"* та ворожої постави "сільського люду" (*Z przeszłości Galicyi*, II, 297). Очевидно, реорганізація гвардії, проектована Бемом, мала на меті поставлення її на воєнній стопі і захоплення для самого Бема "моральної" диктатури над цілим краєм. Хоча ж Вибрановський не пішов за його планом, то все-таки Бем не переставав агітувати за ним; від пок[ійного] Івана Борисикевича чув я, що він день у день пересиджував на Святоюрській горі, рисуєчи плани Львова для стратегічних цілей. У вересні, як каже Шнір-Пепловський, він знову подав Вибрановському план реорганізації гвардії народової, при допомозі якої надіявся з добрим успіхом "*rozwinąć sztandar powstania*"*. Рівночасно він оголосив друком якусь політичну відозву, що звернула на нього увагу власті і зробила йому неможливим дальший

побут у Львові. Сеї відозви мені не доводилося бачити: польські історики, яким хочеться представити львівський рух 1848 р. зовсім невинним і легально-патріотичним, також не цитують її.

Найбільше свободи я позволив собі з Курцвайлем, зідентифікувавши його з комісаром, що 1846 р. робив трус у Ступосяні. Дійсний історичний Курцвайль був львівський швець і цехмістер, чех родом, якого підозрювали за шпівонство. Д[ня] 2 липня його арештувала гвардія народова разом із урядником магістрату Штроплем буцімто за підбурювання вояків проти гвардії. Його держали пару день у арешті, потім передали судові, який одначе випустив його на волю. Цитована в оповіданнях співанка про Штропля і Курцвайля — див. "Kurjer Lwowski", 1848, ч. 6, стор. 24.

В тій самій газетці, ч. 7, стор. 37, поміщено також гумористичний протокол із Курцвайлем, де вчислено всі його злочини, а на стор. 963 — карикатурний рисунок з подобизною його й Штропля.

Сі нотатки для історика, та вони можуть придатися й критикові, якому б захотілося розібрати історичний зміст мого оповідання.

* Про себе, дослівно: про мій дім (лат.). — Ред.

* 15 цього місяця був відпуст на Кальварії, куди зішлося до 80 000 людей, з них третя частина тяглася через Бірчу. Можеш собі уявити, який це був приємний вид дивитися на тих розбійників, що йшли на Кальварію змити гріхи убивств, яких допустилися, щоб могли знову вбивати та мордувати. На Кальварії, безперечно, дійшло б було до якогось заколоту, але поблизу було чотири роти війська і чотири гармати. Однак одної ночі злочинці, здається, таки наробили тривоги, і всі втікали куди хто міг, бо як рознеслася чутка, що вони вранці вже багато людей вирізали, то можеш собі уявити, що там діялося: комісари і уніатські ксьондзи з

монастиря аж патинки погубили, а львівські панни по лісах в сорочках блукали. Військо потім хвалилося, що коли б не ми, то тут би всіх вирізали поляки, — а се для того, щоб іще більшу ненависть розпалити між народом.

* Досить численний (польськ.). — Ред.

* Я, Никодим Пшестшельський, політичний в'язень, в 1846 р., у місяці лютому, втікаючи від таємної поліції і пограничної охорони, увечері 25 лютого прийшов до села Ступосяни Сяноцького повіту, колишнього мого маєтку, з проханням, щоби громада сього села сховала мене перед тою силою, яка мене переслідувала. З тією метою я довірився насамперед селянинові Грицеві Дзюрикові, який, радісно мене привітавши, обіцяв усяку допомогу. І слово своє він свято додержав: насамперед повідомив про мій приїзд своїх сусідів: Федя Туркова, Андрія Алпцака, вїта, Юрка Майнуса, а вкінці цілу громаду, і переховав мене трохи в своїй хаті, а потім у лісі, більше як чотири тижні. Селяни сього села по черзі годували мене, ділилися зо мною остатнім шматком хліба і по черзі давали мені щодня іншого товариша у мій сховок для оборони і розваги моєї. Крім того, пересилали мені через тих післанців відомості про зусилля і кроки, які робила влада, щоб мене вислідити. І передовсім донесли мені, що Чачковський, завідуючий державними маєтками Ломна, в містечку Лютовиськах, під час базарів і ярмарків оголошував і обіцяв 200 з[лотих] нагороди за вислідження мене. Одночасно вони прислали мені запевнення, що ніякі обіцянки не зможуть примусити їх видати мене; що мене будуть боронити перед кождим з небезпекою для себе. І ції обіцянки додержали твердо; бо коли влада впала на слід, що я ховаюся в лісах Сяноцьких гір, і вислала комісарів, повітового і фінансового, з відділом війська, щоб з допомогою кільканадцяти громад пройти всі околиці і згадані ліси, оглянути, потрусити, то коли черга трусу прийшла па назване село Ступосяни і почався трус на дворі і в помешканні пані Лещипської, тоді вїт Гнат Майнус, що наглядав за орачами у полі, побачивши цей трус, забрав від плуга селянина Федя Туркова і послав його до мене в ліс з дорученням повідомити мене про наближення трусу за мною і сховати в глибині лісів, у проваллях; а орачам, що були в полі,

свідкам сього доручення, строго наказав мовчати. Комісія перетрусила дім і ціле село і, не знайшовши мене, арештувала Гриця Дзюрика, якого, мабуть, видав якийсь невідомий донощик; і щоб примусити його видати мене, звеліла капралові дати йому публічно перед корчмою в присутності громади 52 кий; але комісія наслідків не досягла, бо Гриць Дзюрик з надлюдським геройством видержав кий, а мене не зрадив. Потім його арештували і пустилися на підступ, страхаючи його жінку, що завтра її чоловіка повісять, коли не видасть місце мого сховку; комісії вдалося сією погрозою примусити слабу жінку визнати, що мене сховано в лісі. По тім визнанні ліс з допомогою війська і громади перешукали наново 27 березня 1846 року, мене зловили, а Гриця Дзюрика звільнили з-під арешту. Коли він довідався про все, що сталося, то жінку свою за виявлення мого сховку суворо покарав. Коли мене зловили, Федько Турків, якого я колись покарав за проступок, приніс мені і віддав довірені йому на схованку в чотири очі 200 з[лотих], додавши до того подяку і признання, що кара, виконана на ньому перед кількома роками, зробила його зі злочинця чесною людиною, а з бідаря найбагатшим господарем в сьому селі. Через те вважаю за свій обов'язок розповісти правду і засвідчити виконання обов'язку братерства згаданими вище людьми, а заразом подякувати тій громаді, і головно Грицеві Дзюрикові, за се дійсно геройське діло допомоги і самопожертви за брата, доки провидіння дасть мені можливість повністю виконати обов'язок вдячності.

* Засад святоюрської партії (польськ.). — Ред.

* Розгорнути прапор повстання (польськ.). — Ред.